

JADIDCHILIK DAVRIDA ILM-FANGA BO'LGAN TALAB MASALALASI

Ergasheva Mohigul Haydarovna¹, Xusanova Shohsanam Ne'matovna²

¹Toshkent amaliy fanlar universiteti v.b dotsenti filologiya fanlari doktori (PhD)

²Toshkent amaliy fanlar universiteti o'qituvchisi

¹e-mail: Mohigulergasheva@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada jadidchilik harakati, uning Turkistonga kirib kelishi, harakatning asosiy xususiyatlari, jadidchilik davrida maktab-maorif masalasi kabi muammolar tekshirilgan. Bir qancha jadid ijodkorlarining ilm-fan xususidagi fikrlari qiyosalanib, tahlilga tortilgan.

Kalit so'zlar: jadid, harakat, jadidchilik harakati, jadidlar, usuli jadid maktablar, usuli savtiya, Begali Qosimov

KIRISH

Jadidchilik ijtimoiy harakat, uning negizida jadid so'zi turadi. "Jadid" so'zi arabchadan tarjima qilinganda, "yangi" degan ma'noni anglatadi. Begali Qosimov bu so'zning ma'nosi "yangi" bo'lsa-da, u faqatgina "yangi" yoki "yangilik tarafdori" emas, aslida, jadidning negizida "yangi tafakkur, yangi inson, yangi avlod", [1.5.] singari keng ma'nolari bildirishini ta'kidlab o'tadi. Jadid deb nomlangan istilohning kirib kelishi Ismoilbek va uning yangi maktabi bilan bog'liqligini aytib o'tgan olim Ismoilbek Gasprinskiydan misol keltiradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

"...1884 sanasi Boqchasaroyda bir maktab [n]i usuli jadid [g] a qo'ymish edim".[1.6.] Istilohning ma'nosi faqat maktab bilan chegaralanmaganligiga bugun hammaga ayon. Bu harakat Turkistonda o'zining xaddi a'losiga ko'tarilganligiga tarix guvoh.

Begali Qosimovning aytishicha, "Jadid atamasi Turkiyada XX asr boshlarida adabiyotga, uning ham birgina yo'nalishiga nisbatan ishlatilgan. Shuningdek, Rusiya jadidchiligi, Turkiston jadidchiligi degan atamalarni uchratamiz. Bizningcha, harakat umumiy, ko'rinishlar konkret bo'lgani uchun farqli, mohiyat bitta – yangilanish", [1.6.] deb ta'kidlaydi. Uning xarakter yo'nalishi, jamiyatning har bir bo'g'inini uyg'otdi, mustaqillik uchun kurash olib bordi. Zero, Munavvarqori ta'kid etganidek, endi biz nasiyaga savdo qiladigan bolalarni tarbiya qilmaypmiz, shu bilan birga, ma'orif va madaniyatni, matbuotni ijtimoiy-siyosiy maqsadlarga moslab chiqdi.

Ma'lumki, jadidchilik Turkistonda XIX asr oxirida maydonga keldi. XX asrning boshlarida shakllanib o'zining xaddi a'losiga ko'tarildi. Ayni paytda esa uningdek xilma-xil baho va talqinga sazovor bo'lgan ikkinchi bir hodisani topish qiyin. Ammo o'zining paydo bo'lish, shakllanish va taraqqiyot bosqichida unga turli xil munosabatda bo'lgan kishilar ham oz emas. Jumladan, Akmal Ikromov jadidchilik haqida "Jadidizmning burjua ideologiyasi savdo burjuaziyasi ideologiyasidir. Uning bizga hech bir dahli yo'q, negaki u Oktyabrning bir tomonida, biz esa ikkinchi tomonida turamiz", [2.12.] deb ta'kidlaydi. Yuqorida aytilganidek, harakat haqida xilma-xil baho va qarashlar toki mustaqillik yillarigacha turlicha bo'lib qolaverdi.

NATIJALAR

Abdulla Avloniy "tarjimayi holi"dagi "shul zamonlar yerli xalqlar orasida eskilik-yangilik janjali boshlandi. Gazit o'quvchilarni mullalar jadidchi nomi bilan atar edilar", [1.6.] degan fikrlarini keltirib o'tmoq joizdir.

B. Qosimovning jadidchilikka bergan ta'rifi esa eng mukammal va xolis ta'riflardan biri hisoblanadi. Chunki, olim jadidchilik faqatgina ma'rifatparvarlik emas, balki negizida mustaqillik

bo'lgan ijtimoiy - siyosiy masalalarni qamrab olgan ijtimoiy harakat hisoblanadi deb ta'kidlaydi. Jadidchilikka esa quyidagicha ta'rif beradi:

“Jadidchilik oqim emas, harakat. Ijtimoiy-siyosiy, ma'rifiy harakat. Yaqingacha ham u faqat ma'rifatchilik harakati deb kelindi. Bu ataylab qilingan edi. Maqsad jadidchilikning doirasini toraytirish sotsialistik- kommunistik mafkuradan boshqasi keng xalq ongini qamrab olishi egallashi mumkin emas edi, degan soxta tushunchaning asorati edi”[1.6].

Ilm-fan insoniyatning barcha davrlari uchun muhim bo'lgan omillardan biri bo'lgan holda, jadidchilik davrida ham eng muhim tushunchalardan biri bo'ldi. Chunki, jadid ijodkorlarining oliy maqsadi, ilm-fanda boshqa mamlakatlardan qolishmaydigan millat bolalarini tarbiyalash bo'lgan. Shundan bo'lsa kerak jadidchilikning tamal toshi bu usuli jadid maktablari sanaladi. Jamiyatning rivojlanish uchun maktab isloh qilishi lozimligini ular ya'ni jadidlar yaxshi anglashgan.

MUHOKAMA

Ismoilbek Gaspirinskiy boshlab bergan usuli-jadid maktablarning miqyosi va ko'lami kengayib bir qancha ma'rifatparvarlar Turkiston hududida millat bolalari uchun maktablar ochishdi. Shundan bo'lsa, kerak Cho'lpon “Millatni uyg'otish uyg'onganlarning vazifasi” deb ta'kid etmadi. Jadidlarni fikricha ilm-fan taraqqiy etishi uchun quyidagi omillar muhim sanaldi:

1. *Maktab-maorif tizimini isloh qilish;*
2. *Turkiston xalqi uchun gazetalar chiqarish va uni xalqqa yetkazish;*
3. *Teatrlar tashkil etish va u yerda ibratli tomoshalar ko'rsatish, zero, teatr ibratxonadir;*
4. *Iqtidorli yoshlarni chet elda o'qitish masalasi. (Turkiya va Germaniyaga Buxoro, Xiva va Turkistondan yuzlab bolalar o'qish uchun ketgan. Sherali Turdiyev va Begali Qosimov o'z tadqiqotlarida bu bolalarning yoshi, millati, hududi, kelib chiqishi kabi masalarga to'liq to'xtalib o'tadi.*

XULOSA

Xulosa qilinsa, jadidchilik bu oqim emas, balki, jamiyatni butunlay o'zgartirishga qaratilgan, harakat edi. Uning har bir vakili esa ilm-fanni jamiyatni qutqaruvchi asosiy kuch deb hisoblashgan, shu sababdan yuzlab maktablar, darsliklar yaratish, bu maktablarda turli fanlarni o'qitish tizimini joriy etishgan. Sababi jadidlar uchun ilm-fan hayot mamot masalasi bo'lgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Қосимов Б. Миллий уйғониш жасорат, маърифат, фидойилик. –Тошкент: Маънавият, 2002.
2. Миллий уйғониш ва ўзбек адабиёти масалалари. –Тошкент: Университет, 1993.
3. Қосимов Б. Маслакдошлар: Бехбудий, Ажзий, Фитрат. – Тошкент: Шарқ, 1994
4. Жўрақулов У. Фитратнинг тадқиқотчилик маҳорати. –Тошкент: Университет, 2003
5. Бегали Қосимов ва бошқ. Миллий уйғониш даври ўзбек адабиёти. – Тошкент: Маънавият, 2004.